

ابهام زدایی

از زبان حقوقی

تألیف:

دکتر محمد علی اماموردی

عضو هیأت علمی دانشگاه بن المالی امام رضا (ع)

مجمع علمی و فرهنگی مجید

سرشناسه	: امام‌وردی، محمدحسن،
عنوان و نام پدیدآور	: ابهام‌زدایی از زبان حقوقی/تألیف محمدحسن امام‌وردی.
مشخصات نشر	: تهران: مجد، ۱۳۹۹.
مشخصات ظاهری	: ۱۹۴ ص.
شابک	: ۹۷۸-۶۲۲-۲۲۵-۴۴۲-۱
وضعیت فهرست نویسی	: فیبا
موضوع	: حقوق --- تفسیر و استنباط
موضوع	: Law -- Interpretation and construction
موضوع	: حقوق --- زبان
موضوع	: Law-- Language
موضوع	: ابهام (فلسفه)
موضوع	: (Vagueness (Philosophy
ردیف کتبی	: K۲۹۰
رده بنیاد دینی	: ۳۴۰/۱۱
ردیف کتابخانه ملی	: ۶۲۲۷۰۷۲

هرگونه تکثیر کامل یا قسمتی از کتاب بدون اجازه پدیدآورنده یا ناشر، خلاف قانون، شرع و اخلاق است.
مؤلف: دکتر محمدحسن امام‌وردی «مجد» گزارش فرماید.

«ابهام‌زدایی از زبان حقوقی»

تألیف: دکتر محمدحسن امام‌وردی

انتشارات مجد

چاپ اول: ۱۳۹۹ تعداد: ۵۰۰ نسخه

حق چاپ محفوظ و منحصراً برای مؤلف است.

شابک: ۹۷۸-۶۲۲-۲۲۵-۴۴۲-۱

ISBN: 978 - 622- 225- 442- 1

دفتر مرکزی مجد:

تهران، میدان انقلاب، تقاطع خیابان منیری‌جاوید و شهدای ژاندارمری، پلاک ۵۷

تلفن و دورنگار: ۶۶۴۹۵۰۳۴ - ۶۶۴۱۲۰۷۸ - ۶۶۹۶۳۳۸۶

فروشگاه: تقاطع خیابان منیری‌جاوید و شهدای ژاندارمری، پلاک ۵۹

تلفن: ۶۶۴۸۶۸۷۴ - ۶۶۴۰۹۴۲۲

www.majdpub.ir

E- mail: info@majdlaw.com

کانال رسمی انتشارات مجد در تلگرام: @majdlaw

فهرست مطالب

۱۱.....	دیباچه
۱۳.....	فصل یکم: مبانی
۱۳.....	مبحث یکم: ابهام‌شناسی
۱۴.....	گفتار یکم: تعریف ابهام
۱۴.....	بند یکم: ابهام در لغت
۱۵.....	بند دوم: ابهام در اصطلاح
۱۶.....	اصول فقه
۱۹.....	۲. زبان طبیعی
۲۰.....	۲-۱. تعریف‌های مطلق
۲۰.....	۲-۲. تعریف‌های نسبی
۲۳.....	۲-۳. تعریف نهایی
۲۳.....	گفتار دوم: تقسیمات ابهام
۲۴.....	بند یکم: ابهام طبیعی و غیرطبیعی
۲۶.....	بند دوم: ابهام عمدی و غیرعمدی
۲۸.....	بند سوم: ابهام واژگانی و ابهام ساختاری
۲۹.....	بند چهارم: ابهام موضوعی و ابهام حکمی
۳۱.....	گفتار سوم: زبان حقوقی
۳۷.....	مبحث دوم: پیشگیری از ابهام
۳۷.....	گفتار یکم: قاعده قطعیت حقوقی
۳۸.....	بند یکم: شناخت قاعده
۴۳.....	بند دوم: تحلیل قاعده
۴۳.....	۱. تحلیل دیدگاه‌ها
۴۵.....	۲. راه میانه
۴۶.....	۳. حقوق ایران
۴۸.....	گفتار دوم: ویرایش ابهامی
۴۸.....	بند یکم: ویرایش
۴۹.....	۱. ویرایش علمی (تخصصی)
۴۹.....	۲. ویرایش فنی (صوری)
۴۹.....	۳. ویرایش زبانی
۵۰.....	بند دوم: ویرایش ابهام‌شناختی
۵۱.....	۱. دستورکار

۵۱.....	۲. کاربرد.....
۵۲.....	۳. ویرایش ابهامی و تنقیح قوانین.....
۵۴.....	نتیجه: مبانی دستور کار ویرایش ابهامی.....
۵۷.....	فصل دوم: ابهام واژگانی.....
۵۷.....	مبحث یکم: ابهام فازی.....
۵۸.....	گفتار یکم: مفاهیم فازی.....
۵۸.....	بند یکم: تعریف.....
۶۰.....	بند دوم: ویژگی‌ها.....
۶۲.....	بند سوم: اقسام مفهوم فازی.....
۶۲.....	۱. ذاتی (وضعی).....
۶۳.....	۲. عرضی.....
۶۴.....	گفتار دوم: شناسایی ابهام.....
۶۴.....	بند یکم: شناخت.....
۶۴.....	۱. تعریف.....
۶۵.....	۲. ریشه‌های ابهام.....
۶۵.....	۱-۲. مرزهای نادقیق.....
۶۶.....	۲-۲. مرزهای سیالی.....
۶۷.....	۳. ابهام فازی در اصول فقه.....
۶۸.....	۱-۳. ابهام در معنای وضعی و ابهام در مراد نویسنده.....
۶۹.....	۲-۳. ابهام مفهومی و مصداقی.....
۷۱.....	بند دوم: اقسام ابهام فازی.....
۷۱.....	۱. ابهام ذاتی.....
۷۱.....	۱-۱. ابهام یک مرحله‌ای.....
۷۶.....	۲-۱. ابهام دو مرحله‌ای.....
۷۸.....	۲. ابهام عرضی.....
۸۰.....	گفتار سوم: پیشگیری از ابهام فازی.....
۸۱.....	بند یکم: ابهام ذاتی.....
۸۱.....	۱. حذف واژه فازی.....
۸۴.....	۲. تعیین مرز.....
۸۴.....	۱-۲. تعیین مرز حداکثری.....
۸۵.....	۲-۲. تعیین مرز حداقلی.....
۸۶.....	۳. تعیین مصداق.....
۸۸.....	بند دوم: ابهام عرضی.....
۸۹.....	۱. روش گزینش.....

۹۱.....	۲. روش فازی
۹۳.....	بند سوم: دستور کار پیشگیری از ابهام فازی
۹۴.....	مبحث دوم: ابهام همسانی
۹۴.....	گفتار یکم: ابهام هملفظی
۹۴.....	بند یکم: هملفظی (اشتراک لفظی)
۹۶.....	۱. هملفظی عمومی تخصصی
۹۶.....	۲. هملفظی تخصصی
۹۷.....	۱-۲. معنای عام و خاص
۹۹.....	۲-۲. معنای سببی و اسم مسببی
۹۹.....	۱. شناسایی ابهام
۱۰۰.....	۱. هملفظی تخصصی عمومی
۱۰۰.....	۲. هملفظی تخصصی
۱۰۶.....	بند سوم: پیشگیری از ابهام هملفظی
۱۰۷.....	۱. راهکارها
۱۰۸.....	۲. دستور کار پیشگیری از ابهام هملفظی
۱۰۸.....	گفتار دوم: ابهام هممعنایی
۱۰۸.....	بند یکم: هممعنایی (ترادف)
۱۱۰.....	۱. هممعنایی مطلق
۱۱۰.....	۲. هممعنایی نسبی
۱۱۲.....	بند دوم: شناسایی ابهام هممعنایی
۱۱۵.....	بند سوم: پیشگیری از ابهام هممعنایی
۱۱۵.....	۱. دیدگاه‌ها
۱۱۸.....	۲. دستور کار پیشگیری از ابهام هممعنایی
۱۱۸.....	نتیجه: ویرایش ابهام واژگانی
۱۲۳.....	فصل سوم: ابهام ساختاری
۱۲۳.....	مبحث یکم: ابهام گروهی
۱۲۴.....	گفتار یکم: ابهام وصفی
۱۲۴.....	بند یکم: صفت
۱۲۶.....	بند دوم: شناسایی ابهام وصفی
۱۲۷.....	۱. سازه «اسم + اسم + صفت»:
۱۲۹.....	۲. سازه «اسم + اسم + اسم + صفت»:
۱۳۰.....	بند سوم: پیشگیری از ابهام وصفی
۱۳۰.....	۱. راهکارها
۱۳۲.....	۲. دستور کار پیشگیری از ابهام وصفی

۱۳۲	گفتار دوم: ابهام اضافه
۱۳۳	بند یکم: شناسایی ابهام اضافه
۱۳۷	بند دوم: پیشگیری از ابهام اضافه
۱۳۷	۱. راهکارها
۱۳۸	۲. دستورکار پیشگیری از ابهام اضافه
۱۳۸	مبحث دوم: ابهام غایت
۱۳۸	گفتار یکم: شناسایی سازه
۱۳۹	بند یکم: حرف «تا»
۱۴۰	بند دوم: متمم
۱۴۱	بند سوم: شناسایی ابهام غایت
۱۴۱	بند یکم: بروز ابهام
۱۴۴	بند دوم: پیشگیری از ابهام غایت
۱۴۴	۱. راهکارها
۱۴۶	۲. دستورکار پیشگیری از ابهام غایت
۱۴۶	مبحث سوم: ابهام تخصیص
۱۴۷	گفتار یکم: شناسایی سازه
۱۴۷	بند یکم: حکم مجزای گزاره
۱۴۷	۱. حکم + عام + محصور
۱۴۸	۲. عام + عام + حکم + محصور
۱۴۸	بند دوم: ترکیب حکم و گزاره‌ها
۱۴۸	۱. عام + عام + محصور
۱۴۹	۲. (عام + عام) + محصور
۱۴۹	گفتار دوم: شناسایی ابهام تخصیص
۱۴۹	بند یکم: بروز ابهام
۱۵۰	بند دوم: انتقای ابهام
۱۵۱	۱. انسجام محصور با عام آخر
۱۵۲	۲. انسجام محصور با همه گزاره‌ها
۱۵۲	۳. انسجام محصور با گزاره نخست
۱۵۳	بند سوم: پیشگیری از ابهام تخصیص
۱۵۳	۱. راهکارها
۱۵۴	۲. دستورکار پیشگیری از ابهام تخصیص
۱۵۵	مبحث چهارم: ابهام حذفی
۱۵۵	گفتار یکم: حذف
۱۵۵	بند یکم: شناخت

۱۵۶.....	بند دوم: قرینه
۱۵۸.....	گفتار دوم: شناسایی ابهام حذفی
۱۵۸.....	بند یکم: مصادیق محذوف
۱۵۸.....	۱. حذف نهاد
۱۵۹.....	۲. حذف متمم
۱۶۱.....	۳. حذف مضاف‌الیه
۱۶۱.....	بند دوم: پیشگیری از ابهام حذفی
۱۶۱.....	۱. راهکار
۱۶۲.....	۲. دستور کار
۱۶۲.....	مبحث پنجم: ابهام نسخ
۱۶۳.....	گفتار یکم: نسخ
۱۶۳.....	بند یکم: ستره
۱۶۳.....	۱. ابطال نسخ
۱۶۴.....	۲. نسخ و تخصیص
۱۶۵.....	بند دوم: اقسام
۱۶۵.....	۱. نسخ صریح و ضمنی
۱۶۵.....	۲. نسخ کلی و جزئی
۱۶۶.....	گفتار دوم: شناسایی ابهام نسخ
۱۶۶.....	بند یکم: حالت‌های ابهام
۱۶۶.....	۱. حالت نخست
۱۶۸.....	۲. حالت دوم
۱۷۵.....	بند دوم: پیشگیری از ابهام نسخ
۱۷۵.....	۱. راهکارها
۱۷۶.....	۲. دستور کار پیشگیری از ابهام نسخ
۱۷۷.....	دستور کار ویرایش ابهام ساختاری
۱۷۹.....	پیوست: دستور کار ویرایش ابهامی
۱۷۹.....	۱- میانی
۱۸۰.....	۲- ابهام واژگانی
۱۸۳.....	۳- ابهام ساختاری
۱۸۷.....	کتاب‌نامه

دیباجه

ابهام، با معنی چندمعنایی گزاره‌های زبانی، جزء ناخواسته و جدایی‌ناپذیر زبان حقوقی بوده و از دیدار «تفسیر حقوقی» زدودن آن را هدف‌گذاری نموده است. در تفسیر، مرسوم است که ابهام را از سرچشمه‌های طبیعی زبان برمی‌شمارند. به گونه‌ای که نمی‌توان نوشته‌ای را نگاشت که از ابهام تهی باشد. از این رو، پس از تعریف ابهام و گاه نشان دادن مصادیقی از ابهام، کنونی‌ها به راهکار کلی رفع ابهام اختصاص می‌یابد. در نوشتارهای حقوقی نیز کوشش می‌شود تا استفاده از راهکار برگزیده، مواد قانونی مبهم تفسیر و معنی درست یا درست‌تر آن‌ها گزینش شود.

با این همه، بنیان فکری یادشده تمام حقیقت نیست. آیا میان نگارندگان متون حقوقی تفاوتی وجود ندارد؟ آیا ممکن نیست کنش قانونی از قانون دیگر استوارتر باشد و به ابهام کمتری تن در داده باشد؟ آیا گذاشتن تمام گناه بر دوش زبان، سزای بیماری اوست یا گنه ماست که ناتوانی خویش را به پای زبان می‌نویسیم. راست است که بخشی از تفکر و زبان مبهم است. با این همه، به همان راستی است که برخی نویسندگان، بنیادهای نخستین نوشتن یک متن را از ابهام را نیاموخته‌اند.

این جستار در پی جدایی افکندن میان ابهام طبیعی و ابهام غیرطبیعی است. ابهام طبیعی دست‌کم اکنون درمان کاملی ندارد. با این همه، می‌توانیم آمارهای را بیافزینیم که از بر ساختن ابهاماتی که ارمغان کاهلی پاره‌ای از نویسندگان است، پیش‌گیری کنیم. افزون بر آن، در پاره‌ای موارد زبان ظرفیت آن را دارد که از جایگزین‌های بی‌ابهام در آن استفاده شود. به گفته دیگر، گاه برای بیان مفهومی چند قالب زبانی وجود دارد که یک یا چند مورد آن مبهم و موارد دیگر از ابهام تهی است. در این حالت‌ها می‌توان از قالب بی‌ابهام بهره جست. در هر حال، هدف در این نوشتار این است که قطعیتی که زبان علمی بدان نیازمند است و آدمی نه به دلیل وضع زبان بلکه به سبب کاهلی یا عدم آگاهی بر قواعد زبانی از آن در گذشته است را برای زبان علمی به ارمغان آورد. در اینجا، هدف تغییر

زبان یا ایجاد زبان جدید نیست؛ بلکه هدف آن است که از ظرفیت و داشته‌های زبان بیشتر استفاده شود. به گفته دیگر، هدف کاربرد بهینه زبان حقوقی است.

دست‌یابی به هدف یادشده از رهگذر تدوین «دستورکار پیش‌گیری از ابهام‌زایی در نگارش حقوقی» در قالب «ویرایش ابهامی‌پیشینی» تحقق می‌یابد. در این دستورکار کوشش می‌شود تا ابهام و گونه‌های آن شناسایی گردد و سپس بر پایه این شناخت، راهکارهایی برای پیش‌گیری از ابهام‌زایی در هنگام نوشتن پیشنهاد شود. باید افزود که پس از وضع قانون و گذر زمان، دکتین حقوقی برخی ابهام‌های موجود در متن قانونی را کشف و به بحث می‌گذارند. برخی ابهام‌ها نیز اگر چه در نظام اجرایی ظاهر می‌شوند اما راهی برای حذف ابهام‌های حقوقی نمی‌یابند و همچنان پنهان از نظر قانونگذار باقی می‌مانند. در این مرحله نیز می‌توان ویرایش ابهامی‌پیشینی را در نظر گرفت تا برای قانون‌گذار این امکان را فراهم سازد که در راستای اصلاح گزاره‌های مبهم، بجای درهم ریختن بنیان مواد مبهم، به رفع علل ابهام‌زا بپردازد. در این صورت، می‌توان ضمن پرهیز از دگرگونی چندباره یک قانون، دست‌های آن را برطرف نمود.

در راستای اجرای هدف پیش‌گفته، فصل نخست این جستار زیر عنوان مبانی، به سه پرسش پاسخ می‌دهد که آیا ممکن است که متن قانونی از قانون دیگر استوارتر بوده و به ابهام کمتری تن در داده باشد؟ آیا می‌توان با تدوین دستورکاری از بروز ابهام در قوانین پیش‌گیری کرد؟ آیا دستورکار پیش‌گیری از ابهام می‌تواند در مرحله اصلاح قانون مفید واقع شود؟ در فصل دوم و سوم زیر عناوین ابهام‌واژگانی و ساختاری به دو سؤال دیگر پرداخته شده که علل ایجاد ابهام در گزاره‌های قانونی چیست؟ آیا دسته‌بندی موارد ابهام ممکن است به گونه‌ای که بتوان هر گونه ابهام را در قالب یک قاعده بیان نمود؟ بنابراین، در فصل نخست بنیان دستورکار ویرایش ابهامی‌پیشینی، پرسش‌های زیر و مبانی آن مطالعه خواهد شد. در فصل دوم گونه‌هایی از ابهام که وجه مشترک آنها منشأ واژگانی آن‌هاست بررسی می‌گردد. در فصل سوم ابهامات ساختاری و گونه‌های آن تحلیل می‌شود.